

РОЗДІЛ 1 УКРАЇНСЬКА МОВА

УДК 811.161.2'282.2(437,6):81'373.7

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2024.33.1.1>

БІБЛІЙНІ АНТРОПОНИМИ У СКЛАДІ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

BIBLICAL ANTHROPONYM IN COMPOSITION PHRASEOLOGICAL UNITS OF THE UKRAINIAN LANGUAGE

Азарова Л.Є.,*orcid.org/0000-0002-2631-8151**доктор філологічних наук, професор,**завідувач кафедри мовознавства**Вінницького національного технічного університету***Горчинська Л.В.,***orcid.org/0000-0002-4614-4371**старший викладач кафедри мовознавства**Вінницького національного технічного університету***Пустовіт Т.М.,***orcid.org/0000-0001-9343-3240**доцент кафедри мовознавства**Вінницького національного технічного університету*

Статтю присвячено дослідженню біблійних антропонімів у складі фразеологічних одиниць української мови. Доведено, що антропоніми – це власна назва, що розкриває специфіку світосприймання етносу та його ментальність; стає елементами національної картини світу. Показано, що вони є значущими частинами засобів художньої виразності, які сприяють та збагачують передачу мовно-мовленнєвих експресивних відтінків. Крім стилістичного забарвлення додають також висловлюванню семантичної глибини. Увагу зосереджено на прикладах біблійних антропонімів, їхніх словникових тлумаченнях та на біблійному сюжеті, яким обумовлене виникнення БФО. Визначено, що стійкі словосполучення біблійного походження є засобом вираження емоційності, оцінності, експресії висловлення, образності та моральної характеристики людини, які мовознавці вважають категоріальними ознаками фразем. Установлено, що біблійні антропоніми у складі фразеологічних одиниць української мови мають потужний стильовий потенціал, а саме: більшість із них вживається в художньому стилі. Багато стійких словосполучень поповнюють різні галузеві термінології в науковому стилі. У публіцистичному стилі біблійні антропоніми використовують у текстових заголовках, що дозволяє краще розуміти зміст статті. Проаналізовано, що біблійні антропоніми в сучасній українській мові набули узагальнення та символізації: наприклад, Іуда – зрадник, лицемір; Ірод – жорстокий мучитель. Узагальнено те, що стійкі словосполучення забезпечують зв'язок між текстом художнього твору і тексту Біблії, формують образну християнську картину світу; виконують емотивну, експресивну функції; мають семантичну та стилістичну маркованість. Біблійна фразеологія відіграє особливу роль у формуванні процесу культурного розвитку лінгвостільноти та формує особливе світосприйняття етносу.

Ключові слова: біблійні фразеологізми, релігійна лексика, фразеологічні одиниці, стійкі словосполучення, біблійні антропоніми, Біблія.

The article is devoted to studying the biblical anthroponyms as part of phraseological units of the Ukrainian language. It has been proven that anthroponyms are the proper name that reveal the specificity of the worldview of the ethnic group and its mentality; they become elements of the national picture of the world. It has shown that they are significant parts of the means of artistic expression which enrich the transmission of linguistic and speech-expressive peculiarities. Besides stylistic colouring, they also add semantic depth to the expression. Attention is focused on examples of biblical anthroponyms, their dictionary interpretations, and the biblical plot that caused the emergence of the BPU. It has been determined that phrasal words of biblical origin are the means of transmission of the emotionality, and expression of speech, are the means of imagery and moral characteristics of a person that linguists consider as categorical features of a phrase. It has been established that biblical anthroponyms in the composition of phraseological units of the Ukrainian language have a powerful stylistic potential in particular: most of them are used in an artistic style. Many stable collocations of words complement various industry terminologies in the scientific style. In the journalistic style, biblical anthroponyms are used in text headings. They allow a better understanding of the content of the article. It has analyzed that biblical anthroponyms in the modern Ukrainian language are generalized and symbolized: for example, Judas is a traitor, a hypocrite; Herod is a cruel

torturer. It has been summarized that stable word collocations provide a connection between the text of art's work and the text of the Bible. They form the imaginary picture of Christendom; and perform emotional and expressive functions; have semantic and stylistic markings. Biblical phraseology has a special meaning in the cultural development of the linguistic community and forms a special worldview of the ethnos.

Key words: biblical phraseological units (BPU), religious vocabulary, phraseological units, stable word collocations, biblical anthroponyms, the Bible.

Постановка проблеми. Фразеологія – це постійно живий, виразно емоційний компонент будь-якої мови. Фразеологізми є не лише важливими одиницями мови, а й служать носіями і виразниками історії, культури, звичаїв та традицій наших пращурів. Вони – перлини людської мудрості, які надзвичайно важливі для розуміння сутності народу, його ментальності, неповторності. Фразеологізми фіксують найтонші відтінки думок, почуттів, найрізноманітніші якості і мовлення людей. «Біблія – це джерело, яке слугує для збагачення фразеологічного фонду мов світу, особливо тих, де християнство займає чільне місце» [1]. Вона є основою духовних та моральних істин і настанов; розглядається як пам'ятник світової літератури, як священна книга народів світу. «З огляду на те, що Біблія маніфестує загальнолюдські універсалиї, притаманні різним культурам християнського світу, така фразеологія є засобом збереження і трансляції давніх універсальних змістів, сформованих ще в давньоєврейській картині світу й актуалізованих у сучасному соціумі» [2, с. 83]. Завдяки поширенню християнства в багатьох країнах світу Біблію було перекладено на безліч різних мов. Вона стала однією з найпопулярніших книг. Багато біблійних висловів входили не лише до літературної мови, а й до розмовної також. Біблія вплинула на розвиток, збагачення культур і мов усіх християнських народів. Біблеїзми становлять важливий шар фразеології в багатьох мовах світу і являють собою цікавий та своєрідний матеріал для дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розглянемо наукові розвідки, які з'явилися в лінгвістиці останнім часом. На нашу думку, вони сприяють активній розбудові нового напрямку лінгвістичної науки – теолінгвістики, одиницями якої є фразеологізми біблійного походження. Питання збагачення і розвитку фразеологічної підсистеми біблійних антропонімів репрезентують праці зарубіжних і вітчизняних лінгвістів. Зокрема, розглянуто специфічні риси ФО біблійного походження, лінгвостилістичний аналіз тексту Євангелія від Матвія (О. Набока); описано особливості лексем у релігійній фразеології (Н. Бабиц, Л. Савченко, В. Німчук та інші); висвітлено вербальні фразеологічні засоби релігійного змісту (А. Куза, С. Шамаров); проаналізо-

вано специфіку концептуалізації сакральної сфери в українській мові (М. Скаб); досліджено функціонування біблійних фразеологізмів у художньому мовленні (І. Дубровська, Л. Пустовіт, Л. Петрова, А. Бондаренко та інші); вивчено семантичні особливості біблійних фразеологізмів української мови (А. Пономаренко), проблему дефініції й типології біблеїзмів (І. Захарчук) та біблійних власних назв у складі фразеологічних одиниць (О. Сафронова, Н. Пасік, С. Шабат, Н. Попович); представлено архетипні особливості біблійних символів як засобів створення апокаліптичної образності (А. Менем, Л. Шевченко, З. Лановик, О. Юрченко) та функціонування бібліонімів у складі фразеологізмів (В. Познанська, Н. Пасік, О. Мороз, П. Мацьків, Н. Щербакова, Г. Тимошик). На особливу увагу заслуговує і монографічне дослідження Н. В. Піддубної [3]. У ній автор репрезентує теорію вітчизняної теолінгвістики, демонструє особливості вербалізації релігійної картини світу в українській лінгвокультурі; розбудовує її понятійний апарат; розкриває феномен біблійності, дериваційний, стильовий, стилістичний потенціал біблеїзмів, а також – джерела їх проникнення в українську мову. Семантичну структуру, динаміку та функціонування біблійних фразеологічних одиниць у сучасній українській мові розглядає у своєму дослідженні М. А. Вергалюк [4]. Вивчення семантико-структурних та когнітивних особливостей функціонування фразеологічних одиниць біблійного походження як цілісної фразеологічної системи в сучасній англійській мові здійснив Р. В. Вакарюк [5]. Дослідником запропоновано комплексну методику аналізу біблійних фразеологічних одиниць (БФО), яка лежить у площині взаємодії лексико-семантичної та когнітивно-лінгвістичної парадигм із залученням методів корпусної лінгвістикита із застосуванням комп'ютерного інструментарію. На основі аналізу й узагальнення існуючих у лінгвістиці дефініцій автор сконкретизував зміст понять «фразеологізм» та «біблійний фразеологізм» як стійких, відтворюваних у мовленні поєднань слів із частково або повністю переосмисленим значенням, що сформувалося на основі тексту Біблії чи біблійного сюжету. Увагу низки мовознавців зосереджено на специфіці функціонування БФО у публіцистиці (О. Стишов, Ю. Коменко, М. Навальна).

Проблему лінгвокультурних концептів студіювали М. Оліференко, О. Левченко, О. Близнюк, В. Карасик та інші.

Крім вище зазначених робіт не можна залишати поза увагою і наукові публікації останніх років, що містяться в періодичних виданнях. Окремі аспекти релігійних стійких словосполук вивчали Н. Бабич, О. Куцик, Л. Шевченко, А. Коваль, П. Мацьків, Н. Черкас, Г. Баран, Г. Бурдіна, К. Гриньків, В. Денисюк, М. Олійник, Л. Ткач, В. Кононенко, Н. Сологуб, С. Ярмоленко, Т. Вільчинська, В. Полесна та інші. Як бачимо, проблема фразеологічних одиниць (ФО) біблійного походження в українській мові лише починає активно розроблятися лінгвістами, поступово визначаються напрями досліджень, шляхи розв'язання тих чи інших загальнотеоретичних питань. Проте аналіз біблійних антропонімів у складі фразеологічних одиниць в українській мові залишається малодослідженим у національній лінгвокультурології. Тому й досі наявна потреба в українських розвідках, які б посприяли вивченню символіки Священного Письма. У цьому і полягає актуальність дослідження.

Постановка завдання. Дослідження здійснено на матеріалі фразеологічних словників та довідників, зокрема: Коваль А. П. (2001) «Спочатку було слово: Крилаті вислови біблійного походження в українській мові»; Колоїз Ж. та З. Бакум (2002) «Слово Благовісті: словник-довідник фразем біблійного походження»; «Словник фразеологізмів української мови» за редакцією В. М. Білоноженко (2003) та ін.

У нашій розвідці застосовуємо описовий метод, який передбачає деталізовано проаналізувати власні назви, належно їх систематизувати; спостереження – дозволяє виявити, узагальнити матеріал; порівняльно-зіставний допомагає з'ясувати спільність і відмінність використання біблійних антропонімів та лінгвокраїнознавчий.

Метою статті є дослідження біблійних антропонімів у складі фразеологічних одиниць в українській мові, що репрезентують різні аспекти мовної картини світу.

Виклад основного матеріалу. У сучасному мовознавстві біблійні антропоніми трактують як «універсальну конотативну одиницю мови з певним символічним значенням, сформованим за контекстом Біблії чи біблійним сюжетом» [6, с. 63]. Власні назви людей вивчає ономастика. Одним із найчисленніших класів власних назв є антропоніми – особові імена людей, оскільки саме людина виявляє особливий інтерес до тих сфер, які стосуються її життя, побуту, історії тощо.

Антропонімний компонент фразеологізмів, що виник на базі Біблії, має особливий статус – статус імені-символу, а саме: переважно всі біблійні імена є символами, які мають переосмислене значення і набувають «вторинного стану» імені-символу. Стійкі словосполучення з власними іменами представляють собою чітко окреслену групу у фразеології. Як показує матеріал дослідження, біблійні антропоніми поділяються на: а) антропоніми біблійного походження, що вживаються у своєму первісному значенні; б) що використовуються для називання інших людей; в) що самі чи їхні похідні вживаються в переносному значенні або як загальні іменники; г) що використовуються в спеціальній термінології.

«Біблійні антропоніми, що увійшли в українську мову і функціонують у текстах, можна поділити на прецедентні імена (індивідуальні імена пов'язані з загальновідомим текстом чи ситуацією; імена-символи, що вказують на еталонну сукупність певних якостей), фразеологізми (стійкі лексично неподільні сполуки слів) та крилаті вирази (стійкі афористичні вислови)» [7, с. 21].

При цьому значна їхня частина виявляє ономастичну конотацію [8, с. 18].

Фразеотвірними постають такі біблійні антропоніми: *Ісав і Яків, Адам і Єва, Каїн і Авель; Марфа і Марія; Самсон і Даліла, Давид і Голіаф, Соломон, Йосиф, Іов, Ірод, Іоанн, Іосафат, Іорам, Іудея, Валаам, Іуда, Валтасар, Лазар, Ієремія, Ной, Хома, Марія Магдаліна, Авраам, Марко, Іван, Анна, Матвій, Мойсей, Юдея, Будда, Махавіра, Зороастр, Гурунанак, Люцифер, Віфлєм, Едем, Вельзевул тощо*. З-поміж них переважають чоловічі імена. Антропонім у бібліофразах репрезентований власним іменем або присвійним прикметником. Надаємо приклади антропонімів, їхнє словникове тлумачення та біблійний сюжет, яким обумовлене виникнення БФО.

«За Адама; від Адама, за часів Адама – із самого початку, дуже давно. За біблійною легендою, Адам – перша людина на землі, створена богом у шостий день творіння (Буття, 1). **Адамове ребро** – у сучасній мові «адамове ребро» – жартиливо найменування жінки. За біблійною легендою, Бог створив першу жінку з ребра першого чоловіка Адама (Буття, 2). **Адамові діти** – рід людський. Нащадки Адама («першої людини» на землі). **Ветхий Адам. Скинути ветхого Адама** – духовно оновитися, звільнитися від старих звичок, поглядів, морально переродитися. Вираз «ветхий Адам» походить із Послання апостола Павла до римлян (6, 6), ефесян (4, 22), колоссян (3, 9), де йому надається значення: грішна людина. Звідси «ски-

нутиз себе ветхого Адама» – духовно оновитися, звільнитися від старих звичок, поглядів, морально переродитися. **Євине насіння. Євин накоренок. Євина дочка** – нащадки Єви, жінки. Адам і Єва, знехтувавши Божою заборонаю, мусили, кожен по-своєму, спокутувати свій гріх. До змія, що спокусив Єву, Господь сказав: «Я покладу вороженчу між тобою й між жінкою, між насінням твоїм і насінням її» [Буття 3:15]. **Валтасарів бенкет. Жити Валтасаром** – жити весело, безтурботно, у той час як вже наявні грізні прикмети близького нещастя. Вираз походить із Біблії (Книга пророка Даніїла, 5), де розповідається, що під час бенкету в халдейського царя Валтасара (Балтазара) таємнича рука нібито написала на стіні вогненні знаки, які віщували його загибель. Тієї ж ночі Валтасара було вбито. **Воскресіння Лазаря** – видужання після тяжкої хвороби; відновлення чогось старого, забутого; оновлення після занепаду (політичного, морального і т. д.). Вираз походить з євангельської легенди. У ній розповідається про те, що Ісус начебто воскресив Лазаря на четвертий день після смерті (Іоанн, 11, 38–44). **Валамова ослиця** – вживається найчастіше по відношенню до мовчазних і покірних людей, що несподівано починають обурюватися. Вираз походить із біблійної легенди про Валаама, ослиця якого одного разу заговорила людською мовою, протестуючи проти побоїв (Числа, 22). **Плач Ієремії** – у переносному значенні Ієремія – провісник, грізні пророцтва якого пройняті скорботою з приводу загибелі великої справи. Це біблійний пророк, який викривав моральне падіння вельмож і багатіїв, провіщаючи загибель Ізраїльського царства (Книга пророка Ієремії та Плач Ієремії є складовими частинами Ветхого завіту). **Іов праведний. Іов многостраждальний** – людина, що зазнала багато страждань. У Біблії (Книга Іова) розповідається про добродішного Іова, який жив заможнo і щасливо. Бог, бажаючи випробувати його віру, наслав на нього тяжкі лиха: умертвив його дітей, позбавив слуг, майна, покарав проказою. Та віра Іова не захиталася, і він не відступився від Бога. **Іосиф Прекрасний** – цнотлива людина. Вираз походить із біблійного оповідання про юного Іосифа, якого даремно намагалася спокусити жінка єгипетського царедворця Пентефрія. **Каїн. Каїнова печать. Каїнова душа** – злочинець, вбивця, виродок (вживається також як лайливе слово). За біблійною легендою, Каїн, один із синів Адама і Єви, убив свого брата Авеля (цебуло перше вбивство на землі). Розгніваний Бог поклав на його чоло тавро злочину – «каїнову печать» (Буття, 4). **Іуда. Іудин поцілунок** – Іуда – зрадник, лицемір, людина про-

дажної душі; «Іудинпоцілунок» – вчинок людини, що прикриває облесливістю свою зраду. Вирази походять із біблійної легенди про зраду одного з дванадцяти учнів Ісуса – Іуди Іскаріота, який продав свого вчителя за тридцять срібняків іудейським первосвященникам. Попередивши, що того, кого він поцілує, треба негайно схопити. Іуда привів сторожу в Гефсиманський сад, де молився Ісус, підійшов до нього і поцілував (Матф., 26, 48–49; Марк, 14, 44; Лука, 22, 47). **Іудині (Юдині) срібняки** – ціна зради. За біблійною легендою Іуда, зрадивши Христа, одержав 30 срібних монет. Наступного дня, дізнавшись про смертний вирок, винесений Ісусу, розкався, кинув отримані гроші в храм і закінчив життя самогубством (Матвія, 26)» [9–11].

Фразеологізми з антропонімами біблійного походження у своєму складі є різними за структурно-семантичними особливостями. Більшість таких ФО побудовано за моделлю словосполучень і представлено субстантивними, тобто іменниковими бібліофразами. Деякі субстантивні фразеологічні одиниці з біблійними антропонімами характеризуються розподільними значеннями, яке формується зарахунок поєднання двох бібліонімів у формі називного відмінка *Адам і Єва, Каїн і Абель, Марфа і Марія, Давид і Голіаф, Самсон і Даліла*.

Як зазначають деякі дослідники, ад'єктивні (прикметникові) ФО з бібліонімами мають загальне значення якісної характеристики особи чи предмета. Вони утворювалися внаслідок експресивно-афористичного згортання біблійного сюжету. Образність тут виникає саме завдяки ономастичному компоненту. Наприклад, *винуватий як Христос перед жидами, вірний як Іуда в середу, чесний як Христос, бідний як Лазар, старий як Адам, терплячий як Іов, злий як Луцифер, махнув рукою як Христос на Карпати, зустати як Адам, бідний як Іов на гноїці, чистий як Йосиф, підлий як Іуда, премудрий як Соломон, сміливий як святий Петро*.

Власне дієслівні ФО з біблійним ономастичним компонентом мають значення дії або стану: *дати Петру ключ, ходити од Шавла до Павла, піти до Бога вівиці пасти, послати в Бога зорі завертати, посилати від Понтія до Пілата, скину з себе ветхого Адама, мати Христа у душі, дрижить як Каїн, жахається як жид Христа, зрікся як Іуда*.

Адвербіальні (прислівникові) ФО вживаються для характеристики обставин, за яких протікає дія в якісному чи кількісному значенні. Вони позначають час – *за часів Адама*, спосіб дії – *жити Валтасаром, у костюмі Єви*.

Фразеологія релігійної тематики пов'язана не лише з реаліями і подіями, зорієнтованими в Біблійних текстах, а й з поширенням їхнього вживання у складі народнорозмовних одиниць, що свідчить про глибоке засвоєння та переосмислення біблійних символів. Це вислови народної мови, які стали народною інтерпретацією біблійного переказу [12, с. 176].

Висновки. Отже, особливою фразеотвірною продуктивністю у фразеологізмах біблійного походження володіють оніми, що постають маркерами біблійності. Антропоніми виконують у складі ФО інформативну функцію, репрезентуючи тісний зв'язок фразеологізму з Біблією. Вони представлені кількісно найактивнішою групою онімів.

Проведене дослідження засвідчило, що основний тип переосмислення – метафора, метафоризація власних назв відбувається на основі подібності до вчинків біблійних персонажів. Наявність антропонімів сприяє більшій експресивності цього типу одиниць. Біблійні антропоніми, що функціонують у сучасній українській

літературній мові, мають потужний стильовий потенціал: вони вживаються в усіх стилях, крім офіційно-ділового, щоправда – не з однаковою активністю. Біблійні антропоніми виявляють свій прагматичний потенціал передусім у художньому стилі. У науковому стилі вони поповнюють різні галузеві термінології, наприклад, хімічну (Фараонові змії), ботанічну (Єрихонська троянда), економічну (хрещення вогнем). Вживання біблійних власних назв у публіцистичному стилі відбувається в текстових заголовках, що є ключем до розуміння змісту статті (Содом і Гоморра). БФО мають потужний експресивний засіб, підкреслюють урочистість, піднесеність розповіді або надають викладу сатиричного забарвлення; служать для передачі еронії та сарказму, наприклад: *ангел, пресвятий, чудотворець* (позитивна характеристика) і *лицемір, фарисей* (саркастичні оцінки).

Перспективним є подальше дослідження функціонування біблійних антропонімів у сучасній українській мові з огляду на їхній дериваційний потенціал.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Захарчук І. Дефініція та типологія біблеїзмів / Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича. URL: http://www.rusnauka.com/NIO_2007/Philologia/18203.doc.htm (дата звернення: 12.04.2024)
2. Решетняк О. О. До питання семантичних механізмів фразеотворення. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Сер. Філологія. Журналістика*. 2021. №1, том 32 (71), ч. 1. С. 83–87.
3. Піддубна Н. В. Теорія теолінгвістики: феномен біблійності в українській лінгвокультурі та оновлення релігійної картини світу (аналіз дискурсивної практики XIX ст.): монографія. Харків: Майдан, 2019. 448 с.
4. Вергалюк М. М. Біблійна фразеологія в сучасній українській мові: склад, семантична структура, динаміка, функціонування: дис. ... д-ра філософії в галузі гуманітарних наук: 035 Гуманітарні науки. Філологія / Інститут української мови НАН України. Київ, 2021. 225 с.
5. Вакарюк Р. В. Біблеїзми в українській та англійській мовах: термінологічний і функціонально-семантичний виміри. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2020. Вип. 34., т. 1. С. 125–130.
6. Решетняк О. О. Антропонім як маркер провідних біблейних концептів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. Філологія*. 2016. №25, т. 1. С. 62–64.
7. Єщенко Н. О., Бондаренко Ю. С. Біблеїзми в художньому тексті. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. Філологія*. 2017. № 30(1), т.1. С. 21–25.
8. Піддубна Н. В. Біблійні антропоніми й топоніми в українській мові: основні вектори розвитку досліджень. *Studia z Filologii Polskiej i Słowińskiej*, 56, Article 2087. <https://doi.org/10.11649/sfps.2087>. Warszawa, 2021. P. 1–18. URL: <https://dSPACE.hnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/386f440e-6c45-439d-97d7-3d930ec46489/content> (дата звернення: 12.04.2024)
9. Коваль А. П. Спочатку було слово: крилаті вислови біблійного походження в українській мові. Київ: Либідь, 2001. 312 с.
10. Колоїз Ж. В., Бакум З. П. Слово Благовісті: словник-довідник фразем біблійного походження. Кривий Ріг: Видавництво «І.В.І.», 2002. 195 с.
11. Білоноженко В. М. Словник фразеологізмів української мови. Київ: Наук. думка, 2003. 786 с.
12. Кузь Г. Біблійна фразеологія з ономастичним компонентом у лемківських говірках Східної Словаччини. *Науковий вісник Ужгородського університету. Сер. Філологія*. 2020. Вип. 1(43). С. 174–179.